

Şâfiî'nin Hayatı ve Şahsiyeti Üzerine

Joseph SCHACHT*
Çev. İshak Emin AKTEPE**

“On Shâfi’î’s Life and
Personality”

Altmış yıl önce, 1893’te M. J. de Goeje (1836–1909) Şâfiî’nin (150–204/767–819) biyografisi ile alâkalı bir yazı yayımladı.¹ O, Leiden’de yazma nüshaları bulunan ve Şâfiî’nin geleneksel hayat hikâyesine dair ham bilgiler içeren Makrîzî’nin *Mukaffâ*’sı ile Ebû Nuaym’ın (ö. 430/1038) *Hilyetü’l-evliyâ*’sına dayanarak Şâfiî’nin hayatının bazı bölümlerine yeni açıklamalar getirmiştir. Buna ilave olarak F. Kern ve W. Heffening tarafından da bu konuda eleştirel katkılar sağlanmıştır. Bu yeni makalede ben Şâfiî’nin gerçekten pek az bilinen yaşam ve kişiliğine ilişkin birkaç hususu eklemek istiyorum. Bu yazıyı kendisine ithaf ettiğim seçkin meslektaşımın, bunu, kendisine olan takdir ve dostluğumun küçük bir nişanesi olarak kabul etmesini istirham ediyorum.

I.

Erken dönem İslâm ilâhiyatçı ve hukukçularının geleneksel biyografileri tekdüze bir şekil arzeder. Birisi hakkında sayılan erdem ve başarılar, başkasının takipçilerince kendi önderlerine nisbet edilebilmektedir. Yine kendi taraftarlarınınca aşırı bir şekilde övülen biri hakkında başkasının yandaşları aşağılayıcı sözler sarfedebilmektedir. Efsaneler döngüsü oluşturulmuş ve biyografi, tarihî gerçeklerin bozulması pahasına bir roman hâlini almıştır. Şâfiî’nin hayatı hakkındaki bilgimiz de işte bu şekildedir. Bunlara ilâve olarak onun hayatı Bağdat ile Fustat arasında yaptığı yolculukların kronolojisi ile ilgili pek çok çelişki içermektedir.² Onun bu iki şehirde geçirdiği dönemlerin ayrıntılarıyla, erken dönemde Irak’ta ortaya koyduğu doktrini ve son dönemde Mısır’da

* Joseph Schacht (1902–1969). Bu yazı “On Shâfi’î’s Life and Personality” (*Studia Orientalia*, Denmark, 1953, MCMLIII, 318–326) adıyla Schacht tarafından kaleme alınan makalenin çevirisidir.

** MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis Bilim Dalı.

¹ *Einiges über den Imam as-Safi’i*, in ZDMG, XLVII, 106–117.

² F. Kern, in *MSOS*, VII, 53.

sunduğu öğretisi arasındaki kesin farkları uzlaştırmak zordur. Bunun doğal sonucu olarak bunlarla, önceki dönemlerinde yazdığı kitaplarının çoğunu sonraki dönemde yeniden kaleme aldığı iddiasıyla bir araya getirmek de güçtür.³ Şâfiî'nin eserleri arasında *er-Risâle*'nin nisbeten öncelikli bir mevkiye sahip olması sebebiyle;⁴ onun bu kitabı genç bir yaşta yazdığı ve daha sonra da bunu gözden geçirip düzelttiği ifadesinin ve bu son nüshanın da bize ulaşan tek nüsha olduğu iddiasının mantıklı ancak yanlış olduğundan şüphem yok. [318] Şâfiî'nin sırasıyla önce Bağdat sonra Fustat'ta ortaya koyduğu iddia edilen eski ve yeni doktrinleriyle ilgili geleneksel bilgiler, çoğu kere eski yazmaların taşıdığı kanıtlarla çelişmektedir.⁵ Arap biyografi yazarlarının, Şâfiî'nin İslâm hukukunda yaptığı devrim hakkında bizlere yeterli fikir vermelerini asla beklememeliyiz. Hatta onlar Rebî' b. Süleyman'ın Medine ekolüne mensup iken Şâfiî taraftarlığına dönmesi gibi bazı somut gerçeklere bile gereken önemi vermezler.⁶ Bu yüzden burada Şâfiî'nin hayatı ve kişiliği ile alakalı uzun süreden beri Şâfiî'nin kendi eserlerinden ve başka eski çalışmalardan istifadeyle elde ettiğim bir kısım otantik bilgileri beraberce aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyim.

İbn Abdülhakem (ö. 257/871) *Fütûhu Mısır* isimli eserinde, İbn Kuteybe de (ö. 276/889) *el-Ma'ârif* adlı kitabında verdiği hukukçular listesinde Şâfiî'den bahsetmemektedir. Eğer daha sonraki bir kaynaktaki alıntı doğru ise⁷ Yahyâ b. Maîn de (ö. 233/847) Şâfiî'yi ünlü dört hukukçu arasında saymamıştır. Şâfiî'nin ölümünü 54 yaşındayken 204 yılında olarak ilk defa açıklayan ve defninden bahseden kişi Mes'ûdî'dir (ö. 345/956).⁸ Şâfiî'nin Mekke'deki iki evinin vakfiyesi ve vasiyyesi şeklinde kendisinden gelen ve külliyyatına dâhil edilen iki belge hicrî 203 tarihlidir.⁹ Mes'ûdî'ye göre Şâfiî'nin cenaze namazı o zamanki Mısır Valisi Sarî b. el-Hakem tarafından kaldırılmış ve Benû Abdülhakem Mezarlığına defnedilmiştir. **Ancak İbn Abdülhakem bu olaydan bahsetmemektedir. O halde Şâfiî'nin annesinin henüz doğmamış oğlunun şöhretini Mısır'la ilişkilendiren harikulade rüyasının Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1070) yutturmaya çalıştığı gibi İbn Abdülhakem tarafından anlatılmış olması pek inandırıcı değildir.**¹⁰ Mes'ûdî'nin çağdaşı Kindî, Şâfiî'nin 198 yılında yeni atanan vâli Abbas b. Mûsâ b. İsa'nın vekili ve oğlu Abdullah ile

³ Detaylar için bk. W. Heffening, in *EI, al-Shâfiî* md.

⁴ bk. *Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1950, 330.

⁵ Bu konunun detaylarının bir başka yazıda ele alınmasını öneriyorum.

⁶ F. Wüstenfeld, *Der Imam al-Schâfiî*, (1), Göttingen 1890, 75. Şâfiî's Tez III, 18 ve 62, Rebî' dönüşün sınırında göstermektedir.

⁷ İbn Kesir, *Kitâbu'l-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 116.

⁸ *Murûcü'z-zehab*, VII, 49-51.

⁹ *Kitâbü'l-Ümm*, VI, 179 ve IV, 48; Kern, *aynı yer*.

¹⁰ *Târîhu Bağdâd*, II, 59.

birlikte Mısır'a geldiğini zikreder.¹¹ Şâfiî'nin son yıllarını Mısır'da geçirdiği bilgisi, onun son yazılarıyla da (Tez III ve sonrası) teyit edilmektedir. Bu yazılarda, Şâfiî, Mısır'da yaşayan Medine ekolüne mensup insanlardan bahseder ve onlar için "Bizim memleketimizden bazı kimseler" ifadesini kullanır.¹² **Bununla birlikte onun Mısır'a birden fazla yolculuk yaptığını ve özellikle sözde bir Medine okulu üyesi olarak 188-195 yılları arasında orada kaldığını teyit edici bir ifadeye eski metinlerde rastlamadım.** Aksine Kindî'nin "ve bu Şâfiî'nin Mısır'a gelişinin sebebidir" demesi, [319] bu yolculuğun Şâfiî'nin Mısır'a yaptığı ilk yolculuk olduğunu dolaylı olarak göstermektedir.¹³

Şüphe yok ki Şâfiî'nin hayatının ilk dönemi Mekke ve Medine'de geçmiştir. Bizzat kendisi sahâbenin torunları arasında araştırma yaptığını ifade etmiştir.¹⁴ Yine kesin olarak bilinmektedir ki Şâfiî Yemen'in bazı bölgelerine ve Necran'a gitmiş ve Peygamber'in aldığı cizye hakkında araştırmalar yapmıştır.¹⁵ Bununla beraber Şâfiî, Yemen'i hukukî araştırmaların merkezleri arasında saymaz. Geleneksel biyografik kaynakların ifade ettiği gibi, Şâfiî'nin kişisel bazı sebeplerle yaptığı bu yolculukta araştırmalar yapması birinci dereceden amacı değildi. Aynı klasik kaynaklar onun Yemen'de Ali propagandasıyla meşgul olduğunu ve 187 yılında tutuklanarak birkaç Ali taraftarıyla Halife Hârûn'un mahkemesine çıkarılmak üzere Rakka'ya getirildiğini, sonra da serbest bırakıldığını emin bir şekilde ileri sürmekte. **Bu olayın bir benzerinin Mâlik'in hayatında da meydana gelmesi oldukça kuşku uyandırıcıdır.**¹⁶ **Bundan amaç Şâfiî'nin önemini artırmak olabilir ki olayın kaynaklardaki ayrıntıları çok keyfi farklılıklar içermektedir.**¹⁷ Geleneksel biyografilerin genel yapısı içerisinde bu olay Şâfiî'nin 180-187 yılları arasında Rakka'da kadı olduğu söylenen Şeybânî ile karşılaşmasına bir fırsat sağlamaktadır. Şâfiî'nin 189 yılında vefat eden Şeybânî ile karşılaşması, kendisine muhatabı olarak yaptığı birtakım açık ve îma yollu göndermelerden anlaşılmaktadır.¹⁸ **Ancak galiba bu karşılaşmalar daha az çarpıcı (dramatic) koşullarda olmaktadır.**

Şâfiî'nin geleneksel biyografisi onun Iraklılar'la ilk münasebetini kendi kontrolü dışında olmakla bırakmıyor, onun Irak'ta araştırma ve tartışma yapmış olması gereken zamanı da kısaltıyor. Şâfiî taraftarlarından Za'ferânî'ye atfedilen ifadeler bu türdendir. Buna göre onun üstadı (Şâfiî) Bağdat'a ilk defa iki yıllığına 195'te, ikinci kere de birkaç aylığına 198'de gelmiştir.¹⁹ Bu, Şâfiî'nin

¹¹ *Kitâbu Vulâti Mısır*, 154.

¹² *Origins*, 9. [bk. *Üm*, VI, 167]

¹³ Hatîb el-Bağdâdî de "O Mısır'a gitti ve ölene dek orada yaşadı" demektedir. *Târîhu Bağdâd*, II, 56.

¹⁴ *Üm*, III, 276, 281.

¹⁵ *Üm*, IV, 101

¹⁶ Benim makalem, *Mâlik b. Enes, Ef* de.

¹⁷ De Goeje, *aynı yer*, 109-113; *Fihrist*, 209.

¹⁸ Sarîh referanslar Tez VIII, bir dolaylı referans *İhtilâfu'l-hadis*, 138 vd.

¹⁹ *Târîhu Bağdâd*, II, 68.

özellikle Iraklılar'ın doktrinini tartıştığı tezlerinin oluşumu için yeterli bir süre olarak görünmemektedir.²⁰ Üstelik buna, tamamı Iraklılar'a hitap eden ve kısmen Irak'ta gerçekten yapılan tartışmaların gözden geçirilmiş özetlerini içeren diğer yazılarındaki rastlantısal pasajlar dâhil değildir. Şâfiî'nin tüm bunları iki küsur yılda başardığını farzedelim, [320] bu durumda ilk bahsi geçen tezlerden sonra ve Mısır gezisinden önce yazılmış bulunan diğer dört tezi²¹ ve onun şaheseri olan *er-Risâle*'sini, Şâfiî'nin Mısır'a gitmesine kadarki bir yıl ve birkaç aya sığdırmak zorunda kalırız. Onun yazılarında bu hususu inkâr edilemeyecek derecede ortaya koyan deliller bulunmaktadır.²² **Diğer bir ifadeyle Şâfiî'nin doktriner gelişiminin büyük bölümü 195–198 yılları arasına sıkıştırılıyor. Bu ise açıkça imkânsızdır. Bu yüzden biz Şâfiî'nin 195 yılı öncesinde Irak'ta kalışının Medine ve Mısır'da yaşadığı süreye yakın olduğunu düşünmekteyiz. Daha önce gördüğümüz üzere Şâfiî'nin Mısır'da 188–195 yılları arasında ikamet ettiği iddiası bir yalandan ibarettir.**

Geleneksel biyografisinde Şâfiî'nin Irak ekolüne mensup kişilerle görüştüğü yerler olarak sadece Rakka ve Bağdat'ın adı geçmektedir. Rakka'nın elendiğini gördük. Şâfiî'ye ait yazılar onun Bağdat'taki ikametini teyit eden bir bilgi vermemektedir. Ancak ben onun Bağdat'ta bir süre kaldığını belirten genel ifadeleri kabul edebilirim. Buna ilâveten Şâfiî'nin yazılarından onun Kûfe'de de kaldığını anlamaktayız. Şâfiî kendisinin Mekke, Medine ve Kûfe'deki hukukî görüşleri incelediğini şüpheye mahal bırakmayacak tarzda ifade etmektedir. O şöyle demektedir: “Kûfe'de bir grupla görüştüm...” Diğer yerleri sadece duyduğunu ilâve eder ve az sonra da kişisel olarak tanıdığı bu âlimlere ve yalnızca işittiği diğerlerine karşı çıkar.²³ Burada başlı başına Bağdat'tan bahsetmesine ihtiyaç yoktu. Zira Ebû Yûsuf ve Şeybânî, Kûfe ekolünü takip ettiklerini açıkça ilân etmişlerdir. Ve o, Kûfe'den bahsettiğinde Kûfe şehrini kasteder, Kûfe ekolüne mensup şehir dışındaki âlimlerden bahsetmez.

Şâfiî kişisel olarak bildiği yerlerin arasında Sûriye'yi zikretmez.²⁴ Suriye'ye gitmiş olsaydı, orada kaldığı süre içerisinde mutlaka o bölge âlimleriyle karşılaşma fırsatı yakalayıp bunlardan yararlanmak isteyebileceğini direkt kabul edebiliriz. **Şâfiî'nin hicri 188 yılında Mısır'a yaptığı iddia edilen ve bir süre Sûriye'de kaldığı farzedilen²⁵ yolculuk böylece anlaşılmaktadır ki o da yalandır.²⁶ Zaten Şâfiî'nin geleneksel biyografisini yazanlardan da ancak,**

²⁰ Tezler, I, II, VIII, IX.

²¹ Tezler, IV, V, VI, VII.

²² *Origins*, 330.

²³ Tez IV, s. 257.

²⁴ Yine bk. *Origins*, s. 9, n.1.

²⁵ De Goeje, *aynı yer*, 115.

²⁶ IV. Tezin zamanı kesinlikle 188'den sonradır. O Şâfiî'nin 198 yılında yaptığı gerçek Mısır yolculuğundan önce yazdığı en son çalışmadır.

kahramanlarının Kûfe'ye yaptığı yolculuğu gizleyip, bunun yerine onun bir Medine ekolü mensubu olarak Mısır'a gittiğini yazmak beklenebilirdi.

[321] Şâfiî'nin, tezlerinden bir kısmını, Irak yazılarını esas alarak oluşturduğu gerçektir. **Burada da Şâfiî'nin klasik biyografisi yetersizlik göstermektedir. Şöyle ki Şâfiî'nin, Şeybânî'nin çalışmalarını kendisi için kopyaladığını iddia etmekte ve fakat onun benzer ölçüde ilgi gösterdiği Ebû Yûsuf'un eserlerini ihmâl etmektedir.** Gerçekte Şâfiî Şeybânî hakkında *Kitâbü'l-Hüce'*in (*Kitâbü'l-Hüce' alâ ehli'l-Medîne*) bir bölümü ile ilgili, sadece bir tezinde değerlendirme yapmaktadır.²⁷ Oysa Şâfiî Ebû Yûsuf hakkında iki farklı tezinde yorum yapmaktadır.²⁸ İkinci yüzyılda bile bir yazıya ulaşmak için onun yazarıyla direkt veya bir aracı vasıtasıyla görüşmek zorunlu değildi.²⁹ Şâfiî'nin Ebû Yûsuf ve Şeybânî'ye ait yazıları kendi yorumlarıyla birlikte nakletmesi bu yazıları yazarlarından veya birer aracıdan duyduğunu ispatlamaz. Şâfiî'nin yazıları naklederken onların gerçek yazarlarına herhangi bir atıfta bulunmaması bunları bizzat yazarlarından duymadığını, bilakis yazılı metinlerden iktibas ettiğini gösterir.

Burada Şâfiî'nin yazılarının tetkiki neticesinde vardığımız asıl sonuç şu ki o Mısır'a hicrî 198 yılında bir kez yolculuk yapmıştır ve 188–195 arasında orada bulunmamıştır. Yine onun 187 yılında Rakka'ya götürüldüğü şeklindeki hikâye de bir efsanedir. Ayrıca o Suriye'de hiç kalmamış ve 195 öncesi Irak'ta bayağı bir süre yaşamıştır. Bundan başka bu dönem içinde Kûfe'de de bir müddet kalmıştır.³⁰

II.

Şâfiî'nin Şeybânî ile yaptığı tartışmaların kanıtlarından bahsettim. Bu beni –hepsi değilse de– Şâfiî'nin edebî ürünlerinin büyük bir kısmının ifade edildiği eserlerindeki diyaloglarda yer alan karaktere dikkat çekmeye yönlendirdi. Şu açıktır ki, Şâfiî'nin ana ifade tarzı, isimsiz bir muhatapla yapılan hayali konuşmalar şeklindedir. Genel olarak konuşacak olursak bu böyledir. Unutulmalıdır ki Şâfiî bu edebî formu Iraklılar'ın رأيت “ne düşünüyorsun...” ve ألا ترى “düşünmüyor musun...” şeklinde, Şâfiî'nin çalışmalarında oldukça iz bırakmış olan gerçek tartışmalarda kullandıkları kadim üsluba dayanarak geliştirmiştir. **Şâfiî'nin yazılarındaki hayalî diyaloglara örnek vermeye gerek yok. Fakat**

²⁷ Tez VIII: *Kitabu'r-Red alâ Muhammed b. Hasan.*

²⁸ Tezler I ve IX.

²⁹ Meselâ Mâlik Zührî'nin otoritesinden bahsederken, sadece ondan işittiği hadisler hakkında değil onun hadislerinin kitapçıklar halinde insanların elinde dolaştığını da söylemektedir. Ne var ki Zührî bunları gerçekte hiç görmemiştir. (*Origins*, 246 vd.). Bu uydurma hadislerin yayılmasını sağlayan metotlardan birisidir.

³⁰ Şâfiî'nin yazılarındaki bütün isnadları inceleme ve dolayısıyla onun hangi şehirlerde hangi zamanlarda gerçekten kaldığına dair tam bir neticeye varma fırsatı bulamadığımı itiraf etmeliyim.

Şâfiî'nin konuşmalarının gerçek kayıtlarla hayalî formlar arasında sürekli gidip geldiğine dikkat çekmek istiyorum. [322] Bu VIII. Tez'in başında § 1'de açıkça görülür. Şâfiî muhatabı Şeybânî'ye bir soru sorar ve gerçek diyalog devam ediyor görünür. Ancak aynı paragrafın sonunda Şâfiî Şeybânî ile hayalî bir diyaloga dönüş yapar. Şeybânî'nin bu paragraftaki bütün ifadeleri resmidir ve bu da konuşmanın hayalî olduğunu göstermektedir. Ancak bu bölüm Şeybânî'nin görüşlerine dair ek bilgiler vermekte ve bu ölçüde de kişisel görüşlerini aksettirmektedir. Tez VIII, 6'da Şâfiî, Şeybânî ve taraftarlarıyla yaptığı bir tartışmayı özetler. O, Şeybânî'nin görüşleriyle diğerlerinininkiler arasında ayırım yapamayacak durumdadır. Fakat çoğu görüşün Şeybânî'ye ait olduğunu bilmektedir. Tez VIII, 13'te Şâfiî, Iraklı rakiplerinden biriyle yaptığı tartışmadan hatırladıklarını anlatmaktadır. Onun nesnellik adına bilinçli olarak muhataplarının ismini vermeme eğilimi ara sıra neredeyse anlamsız ifadeler kullanmasına sebep olur. Şöyle der: "Birden fazla kişi bu noktada bizim görüşümüze katılmadı."³¹ Paragrafın sonunda da şöyle der: "Başkalarının yolunda giden bazıları."³² Bunların tamamı gerçek tartışmalara dayanır. Çünkü Şâfiî, rakibinin aynı şekilde isimsiz bir arkadaşının tartışmaya müdahale ettiğini açıklamaktadır. Tez VIII, 19'da da hayalî bir diyalog Şeybânî ile yapılan gerçek bir tartışmaya dönüşmektedir.³³ **Şâfiî'nin doktrinini sistematik olarak içeren *er-Risâle*'deki diyaloglar çoğunlukla hayalîdir.** Fakat yine de Iraklı muhâlifleriyle hararetli fikir alışverişlerine ve gerçek tartışmaların izlerine rastlayabiliyoruz.³⁴

Şâfiî'nin hayatının orta periyoduna ait Tez IV, birkaç muhalifiyle ayrı ayrı ve grup halinde yaptığı tartışmaların uzun bir özeti içerir. Şâfiî, onların her birinin ayrı ayrı neler söylediklerini ve kendisinin de onlara ne cevap verdiğini tam olarak hatırlamadığını söyler. Fakat yine de onların iddialarını bütün olarak anlatır ve onlara verdiği cevapları belirtir (s. 255, üst). Bir müddet sonra tartışmaya bir başkasının (s. 255, orta), daha sonra da bir diğerinin (s. 258, alt) dâhil olduğunu açıklar. Sonra aynı muhalifin veya diğerinin sırası gelir (s. 259, alt). Sonra bir diğeri girer (s. 260, l. 10) ve bir başkası ve bir başkası (s. 261, üst). Bundan sonra da Şâfiî birkaç kimseyle mücadele eder.

Şâfiî'nin Mısır'da yazdığı Tez III, Mısır'da, içlerinde kendine intisap ettirmeye çalıştığı kimselerin de bulunduğu birkaç Medine ekolü mensubuyla yaptığı tartışmaların bir zaptı biçiminde sunulmuştur.³⁵ [323] Onlardan biri olan Rebî' b. Süleyman el-Murâdî zabitları tutar, Şâfiî'ye onun daha sonra

³¹ وقد خالفنا في هذا غير واحد من بعض الناس وغيرهم

³² بعض من يذهب مذهب بعض الناس

³³ Diğeri taraftan Şâfiî şöyle der: ... فإن قال قائل وما ذلك قيل ... وقلنا أ رأيت ... وعلى ما قال محمد بن حسن ... فقلت لمحمد بن حسن ...

³⁴ *Risâle*, 74, 53.

³⁵ Şâfiî'nin konuştuğu kişilerin çoğu 121 ve 142. sayfalardan görülebilir.

detaylıca tartışacağı problemler hakkında sorular yöneltir ve bazen başka değerlendirmeler de yapar. Redaksiyonu yapıldığına hiç kuşku olmasa da hakiki ders ve tartışmaları yansıtan, gerçeği andıran özelliklere sahip diğer zabıtlar da vardır.

Şâfiî'nin son tezi olan *Kitâbü İhtilâfî'l-hadîs* karışık olmasına ve ilk pasajları kapsamına rağmen özetlenmiş ve redaksiyonu yapılmış hakiki tartışmalara ait pek çok izler taşımaktadır.³⁶ Bir özellik burada Şâfiî'nin diğer eserlerinden daha sık görülür: Şâfiî muhaliflerini tartışmalarının gerçek bir zaptı olamayacak kadar sık sık kolayca kendi fikrine dönüyor göstermektedir.³⁷ Şâfiî her zaman en iyi tezlere sahip olamazdı. 328. sayfada ismini vermediği ve "İsrarla bizim görüşümüze katılmayanlar tarafındaki bir önemli bilgin" şeklinde nitelendirdiği Iraklı bir muhalifinden bahseder. Sonraki sayfada bu ikisine has (mutually exclusive argument) olan iki iddiayı ona karşı kullanır. O önemli bilginin bunlara dikkat çekmemiş olması şartıdır. 228. sayfada Şâfiî Iraklı muhalifinin arkadaşlarını, onu teslim olmaya ikna etmeye çalıştırmaktadır. **Bu, Şâfiî'nin özellikle son dönemlerine ait görünen tartışmalarına dair zabıtların muhtemelen büyük oranda tashih/redakte edildiğini göstermektedir.**

III.

Şâfiî'nin yazılarının içerdiği ilk elden deliller, bize sadece onun hayatı hakkında inkâr edilemez bilgiler sunmamakta, onun teknik hukuk düşüncesinin gerçek değerinin takdir edilebilmesinin ötesinde az da olsa şahsiyetini de anlamamızı sağlamaktadır.³⁸ Eski hukuk ekollerine yönelik tartışmacı üslubu, onu, özellikle Iraklılar olmak üzere³⁹ muhaliflerinin temsilcilerine karşı ön yargılı davranmadığında tedbirli ve ılımlı bir duruş sergiler. "Bildiğim kadarıyla/فيما أعلم" gibi şüpheli ifade eden terkipler sık görülmektedir. Hadisin isnadını tam olarak işittiği halde, onu aktarırken isnad munkatî' hale gelse bile hadislerin senedini hatırladığı kadarıyla verme konusunda oldukça dikkatlidir.⁴⁰ Birden fazla yerde hadisleri unuttuğunu itiraf etmektedir.⁴¹ Aslında o tesbit etmek istediği bir gerçeğin ilgili hadiste açık olarak ifade edilmediğini [324]

³⁶ *İhtilâfî'l-hadîs*, 38, 53, 161, 166, 278 vd., 336 vd., 342, 390, vs.

³⁷ *İhtilâfî'l-hadîs*, 48, 355 vd.

³⁸ Buna dair bilgiler için bk., *Origins*, 315 vd.

³⁹ Şeybânî'ye karşı önyargısı için bk. *Origins*, 10. Şâfiî muhaliflerine karşı aşırı davranmaktadır. *Tez IV*, 251.

⁴⁰ *Risâle*, 59.

⁴¹ *Tez III*, 44. *IX*, 8, 11. *İhtilâfî'l-hadîs*'in 252. sayfasındaki pasaj ilginçtir: Şâfiî isnadı ilk aslından doğru kopyalayıp kopyalayamadığından emin olmadığını, o hadisi yazarken hadisin asıl râvisiyle görüşme imkânı bulamadığını söylemektedir. Bu da göstermektedir ki Şâfiî hadisi onu nakleden râviden işitmemiş, bir kitaptan kopya etmiştir. O bu râvinin adını gizler ve onunla ilgili yalnızca aslında hiçbir anlam ifade etmeyen "sika" kelimesini kullanır (*Origins*, 38).

dürüstçe kabul eder.⁴² O arzularını delilin hâkimiyetine sokmuştur: “Cizye’nin Araplar’dan alınmaması. Bu doğru olsaydı mutlu olurduk. Fakat öyle değil ve biz öyleymiş gibi davranamayız... Yanlış istemek günah olmasaydı hiçbir Arabın cizye onursuzluğuna maruz kalmasını istemezdik. Fakat emretmediği bir şeyi arzu edemeyeceğimiz kadar Allah bizim gözümüzde yücedir.”⁴³ Sonunda da o şöyle der: “Dünyada nesnel olarak hüküm verecek kimse yoktur” ve “Farklı ulemânın bütün bu takipçileri muhtemelen abartmaktadır.”⁴⁴ **Onun Araplık gururu yukarıda alıntılanmış pasajda açıkça görülmektedir.**⁴⁵ Ve o Şuûbiyye’ye açıkça düşmandır. **Diğer taraftan eser verdiği dönemde geleneksel biyografisinde kendisine nisbet edilen fanatik Ali taraftarı olduğu veya Şii duygular taşıdığını söylemek oldukça zordur.**⁴⁶ Ali’den gelen hadislerle karşı şuursuzca uşakvârî bir tavır takınmaktan uzaktır. *Fihrist*’teki bir iktibas Şâfiî’ye şöyle açıklama yaptırır: “Kendisi yalnızca bir keresinde şöyle der: “Biz bu hadisin Ali’den sağlam olarak geldiğini düşünürsek ona uymamız gerekir.”⁴⁷ Onun bu tavrı genel olarak sahâbilerden gelen hadislerle karşı gösterdiği tavrın ötesine geçmez. Medine halifelerine atfı yaptığında doğal olarak şöyle diyor: “Ali kendi selefleriyle birlikte”. Bazen de yalnızca Ebû Bekir, Ömer ve Osman’dan bahseder. **Bu, fanatik bir Ali taraftarı kişinin yapmayacağı bir şeydir.**

Kesin olarak denilebilir ki müslüman hukuk âlimleri ciddi olmaya yakındırlar ve nükteye fazla alışmamışlardır. Şâfiî’nin yazılarındaki kanıtlar onun bu niteliğe büyük oranda sahip olduğunu göstermektedir. Onun hukuk teorisinin önemli bir noktasının Rebi’ tarafından kabul edilmesine cevaben görkemli bir dua dile getirmesinin gerçekliği hakkında çok da düşünmüyorum.⁴⁸ Fakat yine de muhaliflerine iki noktadan birini seçmek zorunda olduklarını, her ikisine birden sahip olamayacaklarını söylemek için Şâfiî, kesin olarak bu etkiyi yapacak bir hadisi tam isnadıyla nakleder.⁴⁹ Veya yatan ya da oturan Peygamber’in eşi Meymûne’yi ve aynı anda ibadet eden Peygamber’in omzunu örtmek için bir elbisenin yeterli olamayacağını sıkıcı ve detaylı bir şekilde anlatma ihtiyacı hisseder.⁵⁰ Bir de o, Irak hukuk ekolüyle tartışmalarda Ali’ye mal edilen açıkça kaba fikirleri oldukça ciddiye alır.⁵¹ [325] Meselâ biri

⁴² *İhtilâfî’l-hadis*, 315.

⁴³ Tez IX, 50.

⁴⁴ Tez IV, 256 vd.

⁴⁵ Ayrıca bk. *Risâle*, 8 vd.

⁴⁶ *Fihrist*, 209; De Goeje, *aynı yer*, 112.

⁴⁷ Tez II, 5. Şâfiî’nin bu ifadesinin *Fihrist*’teki abartılı anekdotun kaynağı olarak görülmesinde tereddüt etmiyorum.

⁴⁸ Tez III, 62.

⁴⁹ Tez III, 60. إن شتمت فلکم وإن شتمت فلي.

⁵⁰ *İhtilâfî’l-hadis*, 274.

⁵¹ *Origins*, 242, n. 1.

bir çivi çaktırmak üzere bir marangoz kiraladı ve o da çakarken çivi kırıldı. Adam onu Ali'nin huzurunda dava etti. Ali ona "kırık (broken) dirhem" vermesine hükmetti. Şâfiî şu açıklamayı gerekli görür: Iraklılar ona katılmaz ve bu fikri benimsemezler, biz de öyle. İşçi sorumlu tutulursa eğer çivinin değerinden sorumlu tutulmalıdır ve çalışmasını sonuçlandırmadan hiçbir şeye hak kazanmamalıdır. İş biterse işçi öngörülen ücreti hak eder... **Şâfiî'nin ciddiyeti zaman zaman sergilediği ironiden etkilenmez.**⁵² Şâfiî'nin düşüncelerindeki ve fikrî özgürlüğündeki içtenliği şüpheden âzâdedir. Rebi Tez I, II'deki yorumunda "zanaatkârların korkusu yüzünden..." Şâfiî'nin düşüncesini açıklıkla ortaya koymaktan çekindiğini belirtmektedir. Bu kesinlikle şu anlama gelir: Zanaatkârlar uygun hukukî durumlarından adaletsizce menfaat sağlamasınlar diye⁵³ § 55'te Şâfiî iki tutarlı ve makul çözüm ortaya koymakta, ancak ikisinden birine kesin karar vermemektedir. Yine Rebi'e göre Şâfiî kadıların delillerle ortaya konmamış gerçekler hakkındaki kişisel bilgileri çerçevesinde hüküm verme haklarının olduğu şeklindeki görüşünü dürüst olmayan hâkimlerin suiistimal etmesi korkusuyla açıklamamıştır. § 207'de de Rebi'e göre Şâfiî, dürüst olmayan kadıların kötüye kullanmalarına cesaret vermemek için fikrini açıkça beyan etmemiştir.⁵⁴ Bu vakıalar Iraklılar ve Medineliler için **istihsan** ve **ıstıslah**'ın kullanılacağı yerler olacaktı. Ancak şunu görmek ilginçtir ki, Şâfiî, erken dönemlerinde bile tez I'ı yazarken kişisel görüş (rey) kullanmayı terketmemişken, yine de eski hukuk ekollerinin bu teknik metotlarından yararlanma konusunda isteksizdi. Öyle ki doğrudan sistematik akıl yürütmeyi terk etmek yerine daha az dürüstçe olan görüşlerini açıklamama metodunu tercih etmiştir.⁵⁵

Bunlar benim Şâfiî'nin hayat ve şahsiyetiyle ilgili bizzat onun kendi eserlerinden çıkarmaya muktedir olduğum sonuçlardır. Bunlar Şâfiî'nin geleneksel biyografisinde önemli düzeltmelere imkân verecektir. Bu sonuçlar kelimenin modern batılı anlamında Şâfiî'nin kişiliğinin büyük ölçüde değerlendirilmesi için yeterli olmasa da, bu metinlerden bu tür sonuçların çıkarılabileceğinin görülmesi tatmin edicidir. [326]

⁵² Meselâ bk. *Tez III*, 42.

⁵³ Muhtemel ki aynı sebebe dayanarak Şâfiî § 1'de görüşünü açıklamamıştır. Serahsi'nin *el-Mebsûr*'unun XV, 96'da Şâfiî'nin görüşünün açıklanmış olması açıkça bu beyanı etkilemez.

⁵⁴ li hâl zulm ba'd al-qudât

⁵⁵ Belki de Şâfiî ilk etapta Tez I'ı yazarken, kamu çıkarını da hesaba katmış ve fakat daha sonra tezini Rebi' için gözden geçirirken sistematik sebeplerden dolayı, kamu çıkarları hakkındaki gerçek fikrini saklama yolunu yeğlemiştir.